

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Towa Persson

Självförvällat eller inte?

- Om domstolarnas bedömning av ett tillstånd

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Anders Sjögren

Termin: HT 2021

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod	7
1.3.1 Rättsdogmatisk metod	7
1.3.2 Begreppsanalys	9
1.4 Material	9
1.5 Forskningsläge	10
1.6 Avgränsning	11
1.7 Disposition	12
2 TYDLIGGÖRANDE AV 30 KAP. 6 § BRB	13
2.1 Historisk tillbakablick	13
2.2 Begreppet allvarlig psykisk störning	14
2.3 Fängelseförbudet	16
2.4 Det absoluta fängelseförbudet	17
3 SJÄLVFÖRVÅLLAT ELLER ICKE-SJÄLVFÖRVÅLLAT TILLSTÅND?	19
3.1 Bestämmelsen i 1 kap. 2 § 2 st. BrB	19
3.2 Vad är ett självförvållat tillstånd?	20
3.2.1 Självförvållat tillstånd enligt 30 kap. 6 § BrB	20
3.2.2 Självförvållat tillstånd enligt 1 kap. 2 § 2 st. BrB	21
4 RÄTTSPSYKIATRISK UNDERSÖKNING	22
5 ANALYS OCH SLUTSATS	24
5.1 Inledning	24
5.2 Överensstämmer den rättsliga innebörden av begreppen "självförvållat" och "själv har vållat"?	25

5.3	Råder det en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat?	25
5.4	Sammanfattande slutsatser	28
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	32

Summary

Mentally disturbed offenders are treated differently in the Swedish legal system compared to other offenders. A historical review shows that the difference between the groups has varied over the years. At one point mentally disturbed offenders were released from criminal liability. Today, the so-called prison ban in The Swedish Penal Code (Penal Code) is applied. A difference between the two occurs when the court decides a sanction. The prohibition on imprisonment constitutes a presumption that another criminal sanction than imprisonment should be imposed in cases where the accused suffered from a serious mental disorder at the time of the crime. A precondition for the prohibition on imprisonment to be applied is that the defendant's permit at the time of the crime was not self-inflicted. What constitutes a self-inflicted condition? How does the court make its assessment of whether a condition is self-inflicted or non-self-inflicted? Is there any uncertainty about the courts' assessment of a permit? The purpose of this thesis is to answer these questions and clarify what applies.

In this thesis, the legal dogmatic method is mainly used, but a concept analysis is also implemented. The terms "self-inflicted" and "has inflicted oneself" are used in two separated legal provisions in Penal Code. The result of the concept analysis describes whether the legal meanings of the two concepts correspond in the different contexts in which they are presented.

The thesis states that there is uncertainty about the courts' assessment of whether a condition is self-inflicted or non-self-inflicted. This leads to a lack of legal certainty. That this uncertainty prevails is above all based on the fact that it is neither regulated in legislation, practice nor noticed in the legal literature. The principle of the Court's independent evaluation of evidence can also play a decisive role in the uncertainty of the courts. The principle means that it is up to the individual court to evaluate the evidence presented in a case. One consequence of the principle is that the court is not bound by

what occurs in an examination conducted by a forensic psychiatrist. The examination can be carried out in cases where the defendant suffers from a serious mental disorder at the time of the crime. This can be problematic, but it can also have its benefits. One may therefore ask: "Should the principle be restricted?"

Sammanfattning

Psykiskt störda lagöverträdare särbehandlas jämfört med övriga lagöverträdare i det svenska rättssystemet. Av en historisk tillbakablick framgår att skillnaden mellan grupperna har sett olika ut under årens lopp. Vid ett tillfälle gick psykiskt störda lagöverträdare fria från straffrättsligt ansvar. Idag tillämpas i stället det så kallade fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. Skillnad mellan de två görs således vid valet av påföljd. Fängelseförbudet utgör en presumtion om att annan straffrättslig påföljd än fängelse bör utdömas i de fall då den tilltalade led av en allvarlig psykisk störning vid brottstillfället. En förutsättning för att fängelseförbudet ska tillämpas är att den tilltalades tillstånd vid brottstillfället inte var självförvållat. Vad utgör ett självförvållat tillstånd? Hur gör domstolen sin bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat? Råder det en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av ett tillstånd? Syftet med denna uppsats är att besvara dessa frågor och klargöra vad som faktiskt gäller.

I uppsatsen används framför allt den rättsdogmatiska metoden men även en begreppsanalys genomförs. Begreppen "självförvållat" och "själv har vållat" används i 1 kap. 2 § 2 st. BrB respektive 30 kap. 6 § BrB. Resultatet av begreppsanalysen redogör om de två begreppens juridiska innebörd korreponderar i de olika kontexterna som de framställs i.

I uppsatsen konstateras att det råder en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat. Detta medför en bristande rättssäkerhet. Att denna osäkerhet råder grundar sig framför allt i att det varken är reglerat i lagstiftning, praxis eller uppmärksammat i den juridiska litteraturen. Den fria bevisvärderingens princip kan även den ha en avgörande roll för domstolarnas osäkerhet. Principen innebär att det är upp till den enskilda domstolen att värdera det bevis som läggs fram i ett mål. En konsekvens av principen är att domstolar inte är bundna av det som framkommer i en rättspsykiatrisk undersökning. Undersökningen kan

genomförs i fall där den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning vid brottstillfället. Detta kan vara problematiskt, men det kan även ha sina fördelar. Man kan därför fråga sig: "Bör principen inskränkas?"

1 Inledning

1.1 Bakgrund

När en person står inför prövning i domstol på grund av att denne misstänks ha begått en brottslig gärning finns det ett flertal omständigheter som domstolen behöver utreda. Till en början görs i domstolens bedömning ingen skillnad på om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning vid brottstillfället eller inte. Detta innebär, till skillnad från många andra länders rättssystem, att det i Sverige saknas ett så kallat tillräknelighetskrav.¹ Sedan införandet av brottsbalken år 1965² har psykisk störda lagöverträdare särbehandlats rättsligt i jämförelse med övriga lagöverträdare vid valet av påföljd. Om, och på vilket sätt, psykiskt störda lagöverträdare ska särbehandlas inom straffrätten har varit omdiskuterat under en längre tid. Diskussionen har bland annat behandlat frågan om tillräknelighetskravet ska återinföras i svensk rätt samt hur påföljdsvalet för psykisk störda lagöverträdare ska genomföras när ett sådant tillräknelighetskrav inte finns. I det svenska rättssystemet spelar gärningsmannens psykiska tillstånd endast roll vid valet av påföljd då det så kallade fängelseförbudet kan komma att tillämpas.³

Fängelseförbudet regleras i 30 kap. 6 § 1 st. 1 men. BrB och lyder:

Den som begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse.

Fängelseförbudet ska tillämpas som en presumtion mot att fängelse ska utdömas som påföljd. Bestämmelsen innebär att en person som lider av en allvarlig psykisk störning inte bör dömas till fängelse, utan annan straffrättslig påföljd föredras i dessa situationer, till exempel rättspsykiatrisk vård.⁴

¹ Bennet, s. 246.

² 1 § lag (1964:163) om införande av brottsbalken; Prop. 1962:10 s. A 1.

³ Radovic & Anckarsäter, s. 9.

⁴ Ibid. s. 9.

För att fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB ska kunna tillämpas krävs att domstolen klarlagt att den tilltalade begått den brottsliga gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Domstolen kan, trots att den tilltalade begått en brottslig gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning, i vissa fall döma den tilltalade till fängelse. Så är fallet om den tilltalade själv har vållat det tillstånd som resulterade i att en allvarlig psykisk störning ansågs föreligga. En omständighet som talar för att fängelse ska utdömas är således det faktum att den tilltalade i anslutning till brott på egen hand vållat sitt tillstånd.⁵ Frågan om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat är således i allra högsta grad en rättsfråga som domstolen måste utreda. Svaret på frågan är nödvändigt för att domstolen ska kunna avgöra om fängelseförbudet ska tillämpas eller om fängelse kan utdömas som påföljd.

Rättssäkerhetsbegreppet är en av grundpelarna i det svenska rättssystemet. Från rättssäkerhetsbegreppet går bland annat att utläsa kravet på att lika fall ska behandlas lika.⁶ Rättssystemets innehåll ska, med andra ord, vara förutsebart.⁷ I 1 kap. 2 § 2 st. BrB används begreppet ”självförvållat” och i 30 kap. 6 § BrB används begreppet ”själv har vållat”. Den rättsliga innebörden av de två begreppen behöver utredas och frågan om begreppens betydelse korresponderar behöver besvaras. Överlappning av två begrepp samt osäkerhet i ett begrepps rättsliga innebörd bidrar till en osäker tillämpning av bestämmelser som i sin tur leder till rättsosäkerhet. I ett demokratiskt rättssystem ska lika fall behandlas lika vid lagens tillämpning. Begreppsliga klagoranden bidrar till ökat mått av förutsebarhet.⁸

1.2 Syfte och frågeställningar

I 1 kap. 2 § 2 st. BrB används begreppet ”självförvållat”. I 30 kap. 6 § BrB används begreppet ”själv har vållat”. Frågan uppkommer om begreppen har samma rättsliga innebörd i de två kontexterna.

⁵ Borgeke & Forsgren, s. 434.

⁶ Zila, s. 284.

⁷ Westberg, s. 32.

⁸ Zila, s. 288 och s. 292.

Hur domstolen ska genomföra sin bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat är inte klarlagt varken i lagstiftning, praxis eller juridisk litteratur. Syftet med uppsatsen är därför att belysa denna problematik och försöka klarlägga vad det är som faktiskt gäller.

För att uppnå uppsatsens syfte tas utgångspunkt i följande två frågeställningar:

- Överensstämmer den rättsliga innebörden av begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat” som används i 1 kap. 2 § 2 st. BrB respektive 30 kap. 6 § BrB?
- Råder det en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat?

1.3 Metod

Till hjälp för att besvara uppsatsens frågeställningar används framför allt den rättsdogmatiska metoden men även en begreppsanalys. Den rättsdogmatiska metoden används för att redogöra för gällande rättsläge.⁹ En begreppsanalys används för att redogöra för den rättsliga innebörden av begrepp.¹⁰ Resultatet av en begreppsanalys utan ett kompletterande konkret sammanhang är inte särskilt relevant då den i sig själv inte besvarar en juridisk fråga. I denna uppsats är den rättsdogmatiska metoden och dess resultat grundläggande för att begreppsanalysen ska vara betydelsefull.

1.3.1 Rättsdogmatisk metod

Uppsatsen ämnar beskriva, systematisera och analysera det rådande rättsläget. Den rättsdogmatiska metoden anses som mest lämplig för ett sådant arbete och kommer därför att tillämpas. Inom den rättsdogmatiska metoden ställs en

⁹ Se avsnitt 1.3.1.

¹⁰ Se avsnitt 1.3.2.

grundläggande fråga: ”Vad är gällande rätt?”.¹¹ För att fastställa gällande rätt viktas innehållet i de traditionella och accepterade rättskällorna mot varandra. Dessa rättskällor är: lagstiftning, rättspraxis, förarbeten och i vissa fall även juridisk litteratur.¹²

En mer modern syn på den rättsdogmatiska analysen är att den bör innehålla både en *de lege lata*-argumentation och en *de lege ferenda*-argumentation.¹³ Den rättsdogmatiska metoden handlar till syvende och sist om att hitta de inre sammanhangen i det rättsliga systemet. I de fall då rättsläget är oklart kommer författaren med rekommendationer som kan klargöra rättsläget och på så sätt bidra till att rättssäkerheten ökar. Man utför då en kritisk rättsdogmatisk forskning. En kritisk rättsdogmatisk forskning innehåller således två delar. En redogörelse av gällande rätt samt en del där författaren redogör att det presenterade rättsläget är bristfälligt och hur denna brist bör åtgärdas.¹⁴

Övervägande del av uppsatsens argumentation utgår från en *de lege lata*-argumentation. Dess syfte är att beskriva det rådande rättsläget.¹⁵ I uppsatsens avslutande analys, avsnitt 5.3, förs i stället en *de lege ferenda*-argumentation. Dess syfte är att ge förslag samt argumentera för hur lagstiftningen borde vara utformad för att lösa ett specifikt rättsligt problem. I en *de lege ferenda*-argumentation är författaren inte bunden av rättskällor och kan utgå från personliga åsikter. De två tillvägagångssätten att avhandla ett rättsligt problem bör tydligt hållas åtskilda.¹⁶

Uppsatsens huvudsakliga syfte är att fastställa om det råder osäkerhet kring bestämmandet av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat.

¹¹ Olsen, s. 116.

¹² Kleineman, s. 21.

¹³ Ibid. s. 36.

¹⁴ Ibid. s. 40.

¹⁵ Ibid. s. 21.

¹⁶ Ibid. s. 36.

Inom framför allt straffrätten finns ett starkt behov av att öka rättssäkerheten.¹⁷ Lyckade rättsdogmatiska undersökningar resulterar i att rättssäkerheten ökar.¹⁸ Därför överensstämmer den rättsdogmatiska metoden särskilt bra med uppsatsens syfte.

1.3.2 Begreppsanalys

Uppsatsens första frågeställning besvaras utifrån en begreppsanalys. I en begreppsanalys studeras definitionen av ett begrepp i ett konkret sammanhang. Syftet med en begreppsanalys är att tydligt bestämma ett begrepps betydelse. Begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat” undersöks och dess rättsliga innebörd fastställs. Metoden används för att redogöra hur de två begreppen ska förstås i en juridisk kontext.¹⁹

Begreppsanalys används också vid kritisk granskning av lagreglers innehåll för att besvara frågan om det råder enhetlighet i lagstiftningen.²⁰ Används metoden i en sådan situation är syftet att undersöka om lika fall behandlas lika. Även detta kopplas således till ambitionen att öka rättssäkerheten. I aktuellt fall används begreppsanalysen för att undersöka om två begrepps rättsliga betydelse korresponderar trots att de används i två olika rättsliga kontexter. Med andra ord försöker jag klargöra sambandet mellan två rättsregler, vad som förenar och skiljer dem åt. En begreppsanalys är i en sådan situation nödvändig.²¹

1.4 Material

Där finns endast ett fåtal rättsfall som behandlar den valda problematiken och många av dem är äldre. Eftersom lagstiftningen har genomgått framför allt två omfattande förändringar, år 1992 och år 2008, är det svårt att veta vad,

¹⁷ Olsen, s. 114 f.

¹⁸ Kleineman, s. 27.

¹⁹ Lindahl, s. 37 ff.

²⁰ Ibid. s. 40.

²¹ Sandgren, s. 302.

om något, från de äldre rättsfallen som gäller än idag. Därför har rättsfall i form av källa för information i denna uppsats hanterats med viss försiktighet. Detta trots att en av uppsatsens frågeställningar behandlar just domstolarnas bedömning i praktiken. Detta kan te sig motsägelsefullt. Uppsatsen skulle kunna innehålla en jämförande rättsfallsstudie där två eller flera rättsfall ställs mot varandra. Jag har valt att belysa vissa rättsfall som berör valda frågeställningar. Det mesta av relevant fakta har dock presenterats med stöd av lagar, förarbeten och juridisk litteratur. Förarbeten har varit en viktig källa i detta arbete för att få en djupare förståelse kring den gällande lagstiftningens syfte. Även juridisk litteratur har varit en viktig informationskälla. Vad gäller den juridiska litteraturen är det framför allt tre verk som har nyttjats i mer omfattande utsträckning än andra:

1. Tova Bennets doktorsavhandling *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*.
2. *Tillräknelighet* av Susanna Radovic och Henrik Anckarsäter.
3. *Att bestämma påföljd för brott* av Martin Borgeke och Mikael Forsgren.

I avsnitt 1.5 kommer betydelsen av Tova Bennets doktorsavhandling för denna uppsats fortsatt belysas.

1.5 Forskningsläge

Sedan införandet av brottsbalken år 1965²² har psykisk störda lagöverträdare särbehandlats rättsligt i jämförelse med övriga lagöverträdare vid valet av påföljd. Om, och på vilket sätt, psykiskt störda lagöverträdare ska särbehandlas inom straffrätten har varit omdiskuterat under en längre tid. Ett flertal statliga utredningar har genomförts på området. Dessa har innehållit utredningar av specifika frågeställningar och lagförslag. Det finns utöver detta ett antal inflytelserika personer som bidragit i diskussionen. Bland annat kan Martin Borgeke och Mikael Forsgren med boken *Att bestämma påföljd för brott* nämnas. I boken redogör författarna för samtliga bestämmelser i

²² 1 § lag (1964:163) om införande av brottsbalken; Prop. 1962:10 s. A 1.

brottsbalken som reglerar valet av påföljd, inräknat bestämmelser som reglerar hur psykiskt störda lagöverträdare ska behandlas och bedömas vid påföljdsvalet.

Mitt intresse för hur psykiskt störda lagöverträdare behandlas straffrättsligt väcktes vid Tova Bennets undervisningstillfällen på juristprogrammets femte termin. Bennet har skrivit en omfattande doktorsavhandling, *Straffansvar vid atypiska sinnessillstånd*, som innehåller såväl en rättsdogmatisk studie som en empirisk studie. Avhandlingen gavs ut år 2020 och är det senaste verket på området. I denna uppsats används avhandlingen som ett verktyg för att skapa en god förståelse för ämnet, men även som en förstahandskälla för relevant information.

Hur psykiskt störda lagöverträdare behandlas inom straffrättsystemet är inte något som enbart diskuteras inom juridiken utan även inom andra kunskapsområden, exempelvis inom psykologin, psykiatrin och filosofin. På vilket sätt som psykiskt störda lagöverträdare ska särbehandlas i ett rättssystem är något som diskuteras även utanför Sveriges gränser. Ämnet bör därför uppmärksammas och är ett intressant och relevant ämne för vår tid.

1.6 Avgränsning

En kandidatuppsats har enligt instruktioner en begränsad omfattning, vilket medför att inte alla intressanta infallsvinklar inom valt område kan behandlas. Fokus i uppsatsen ligger på att utreda den rättsliga innebörden av begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat”. Arbetet ämnar även att belysa eventuella osäkerheter kring bedömningen av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat. Diskussionen om tillräknelighet och ett eventuellt återinförande av ett tillräknelighetskrav inom det svenska rättssystemet diskuteras inte. En sådan diskussion är mycket omfattande och ryms inte inom ramen för uppsatsens begränsning.

I och med uppsatsens begränsade utrymme har avsikten inte varit att ge en fullständig redogörelse av hur psykiskt sjuka lagöverträdare särregleras inom straffrätten. Hur uppsåtsbedömningen vid allvarlig psykisk störning genomförs, och har genomförts genom åren, samt hur rättsläran förändrats genom åren och relevanta rättsfall kopplat till denna utveckling är ytterligare exempel på infallsvinklar som inte behandlas i uppsatsen.

Ytterligare avgränsning sker i avsnitt 4 som behandlar den rättspsykiatriska undersökningen. Så kallade §7-undersökningar nämns inte i denna del. Rättspsykiatriska undersökningar är mer omfattande och därför mer intressanta att undersöka utifrån valda frågeställningar. Eftersom det inte fanns utrymme att beskriva de två typerna av undersökningar valdes därför den rättspsykiatriska undersökningen.

1.7 Disposition

Uppsatsen består av två delar. Den första delen utgör den rättsdogmatiska delen där gällande rättsläge beskrivs. Denna del inleds med relevant bakgrundsinformation vars syfte är att verka som utgångspunkt för arbetets fortsatta framställning samt ge läsaren en djupare förståelse för ämnet. Delen inleds med en historisk tillbakablick följt av en begreppsförklaring beträffande allvarlig psykisk störning i lagens mening. Därefter studeras 30 kap. 6 § BrB och en presentation följer av hur psykiskt störda lagöverträdare hanteras i det svenska rättssystemet vid påföljdsvalet.

Den andra delen utgör en begreppsanalys där uppsatsens första frågeställning besvaras. Begreppet "självförvållat" och "själv har vållat" utreds i de två olika juridiska kontexterna. En sammanfattning och jämförelse av resultatet sker sedermera i uppsatsens analys.

I den avslutande analysen besvaras uppsatsens två frågeställningar. Analysen innehåller även slutsatser och kommentarer utifrån framställt material.

2 Tydliggörande av 30 kap. 6 § BrB

2.1 Historisk tillbakablick

I 5 kap. 5 § strafflagen²³ stadgades följande:

Gärning, som begås av sinnessjuk eller den som till sin sinnessjukdom är att jämföras med sinnessjuk, vare strafflös.
Samma lag vare i fråga om gärning, som begås av sinnesslös.

Har någon utan eget vållande tillfälligt råkat i sådant tillstånd, att han är från sina sinnens bruk, må straff ej heller ådömas för gärning, som han i det tillståndet begår.²⁴

Tillämpning av bestämmelsen resulterade i att den tilltalade förklarades fri från straffrättsligt ansvar.²⁵

Tanken var att dagens brottsbalk skulle benämnas skyddslag.²⁶ Benämningen ansågs överensstämma med lagens syfte som var att skydda samhället mot brott samt att skydda lagöverträdarna från att begå nya brott.²⁷ Utfallet blev dock ett annat. År 1965 trädde den nu gällande brottsbalken i kraft.²⁸ Dåtidens motsvarighet till det nu gällande fängelseförbudet formulerades på följande sätt i 33 kap. 2 §:

För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämförd med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande till särskild vård eller, i fall som anges i andra stycket böter eller skyddstillsyn.

²³ Föregångare till dagens brottsbalk.

²⁴ 5 kap. 5 § strafflagen. Bestämmelsen var formulerad på detta sätt efter ändringar i enlighet med Prop. 1945:207.

²⁵ Radovic & Anckarsäter, s. 23.

²⁶ SOU 1956:55 s. 8.

²⁷ Radovic & Anckarsäter, s. 80.

²⁸ 1 § lag (1964:163) om införande av brottsbalken; Prop. 1962:10 s. A 1.

Huvudregeln var att en gärningsman som begått en brottslig gärning under inflytande av sinnessjukdom, eller liknande tillstånd, skulle överlämnas till särskild vård. Till skillnad från tillämpning av dagens fängelseförbud var den tilltalades vårdbehov vid domtillfället inte avgörande vid valet mellan fängelse och särskild vård. Den tilltalades vårdbehov beaktades endast vid bedömningen om den tilltalade skulle överlämnas till särskild vård eller om annan straffrättslig påföljd, då skyddstillsyn eller böter, skulle utdömas.²⁹

Det sägs vara framför allt individualpreventiva skäl som ligger till grund för utformningen av nu gällande lagstiftning.³⁰ Med individualprevention menas att straffets huvudsakliga funktion ska vara att avhålla den som begått brott från fortsatt brottslighet.³¹ Lagstiftaren anser att bättre vård resulterar i minskad risk för återfall. Lagstiftaren anser vidare att en person som lider av en allvarlig psykisk störning får tillgång till bättre vård inom rättspsykiatri jämfört med den vård som kan erhållas vid ett fängelsestraff.³²

2.2 Begreppet allvarlig psykisk störning

Psykisk störning är det grundläggande sjukdomsbegreppet som omfattar ett flertal olika sinnestillstånd.³³ Det är inte rimligt att göra en uppräknings som omfattar alla tillstånd som faller in under begreppet, men som exempel kan nämnas:

- tillstånd av psykotisk karaktär,
- tillstånd med störd realitetsvärdering och med symtom av vanföreställningar, hallucinationer och förvirring,
- demens av allvarlig art,
- allvarliga depressioner med självmordstankar,
- svårartade personlighetsstörningar,

²⁹ Radovic & Anckarsäter, s. 86 f.

³⁰ Prop. 2007/08:97 s. 18.

³¹ Jareborg & Zila, s. 88; Borgeke & Forsgren, s. 34.

³² Prop. 2007/08:97 s. 44.

³³ Prop. 1990/91:58 s. 3.

- alkoholpsykos och alkohollucinosis.³⁴

Begreppet kvalificeras genom att dela upp tillstånd i psykiska störningar och allvarliga psykiska störningar. För att psykiatrisk tvångsvård ska kunna utdömas krävs att den psykiska störningen betraktas som allvarlig. Kravet utläses från lagtexten.³⁵ För att avgöra om en psykisk störning är allvarlig eller inte görs en bedömning i varje enskilt fall utifrån störningens art och grad. Vissa psykiska störningar kan anses allvarliga både till sin art och till sin grad, medan andra psykiska störningar kan anses allvarliga endast till sin art men inte till sin grad och vice versa. Har en psykisk störning exempelvis ett lindrigt förlopp kan den anses allvarlig till sin art men inte till sin grad. Finns en påtaglig risk att de psykiska symtomen återkommer om behandlingsinsatserna avbryts anses den psykiska störningen alltid som allvarlig till sin art.³⁶

Begreppet allvarlig psykisk störning går att finna i två av brottsbalkens bestämmelser, 30 kap. 6 § och 31 kap. 3 §. I och med lagändringen år 1992 infördes begreppet och ersatte den tidigare benämningen ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom”. Det fanns två syften med ändringen. Dels att bestämmelsernas tillämpningsområden skulle minska, begreppet allvarlig psykisk störning omfattar en mindre personkrets.³⁷ Dels att begreppen som användes i brottsbalken och lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård skulle korrespondera.³⁸ Det fanns även ett behov av att modernisera språket i lagtexten, som exempelvis begreppet sinnesslöhet.³⁹

För att en allvarlig psykisk störning ska anses föreligga fastslog HD i NJA 1995 s. 48 att det krävs: ”... ’ordentliga’ vanföreställningar, hallucinationer och liknande symtom som hindrar individen från att klara av det vanliga

³⁴ Berggren m.fl., s. 6 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB); Prop. 1990/91:58 s. 86.

³⁵ Prop. 1990/91:58 s. 453.

³⁶ Berggren m.fl., s. 7 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

³⁷ Prop. 1990/91:58 s. 453.

³⁸ Jareborg & Zila, s. 141; NJA 2007 s. 180 (på s. 193).

³⁹ SOU 1977:23 s. 113.

livet.”⁴⁰ Utifrån samma rättsfall kan utläsas att kortvariga psykotiska tillstånd inte omfattas av begreppet allvarlig psykisk störning. Tillämpning av fängelseförbudet skulle i sådana situationer kunna medföra en risk där varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård skulle kunna utdömas som påföljd. Därför tillämpas inte fängelseförbudet vid kortvariga psykotiska tillstånd.⁴¹

2.3 Fängelseförbudet

År 2008 genomgick 30 kap. 6 § BrB en lagändring. Innan lagändringen, som behandlats ovan, tillämpades bestämmelsen som ett ovillkorligt förbud mot att döma personer som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning till fängelse.⁴² Efter lagändringen ska fängelseförbudet inte längre tolkas som ett förbud mot fängelse utan som en presumtion om att annan påföljd än fängelse bör väljas.⁴³

Av 30 kap. 6 § 1 st. 2 men. BrB följer att det finns en möjlighet för domstolen att döma till fängelse, trots att den tilltalade begått brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Detta om synnerliga skäl föreligger. Om brottet har ett högt straffvärde, den tilltalades behov av rättspsykiatrisk vård och om den psykiska störningen var självförvållad eller inte, är omständigheter som ska beaktas av domstolen.⁴⁴ Enligt den fjärde punkten ska domstolen vid en bedömning av om det föreligger synnerliga skäl även beakta omständigheterna i övrigt. Exempel på en sådan omständighet är vilken inverkan den psykiska störningen haft på den tilltalades handlande, om den aktuella brottsliga gärningen utgör återfall i brott eller andra omständigheter som i normala fall vägs in i straffmätningen. Detta kan exempelvis vara strafflindringsskäl som regleras i 29 kap. 5 § BrB eller den tilltalades ålder

⁴⁰ NJA 1995 s. 48 (på s. 70).

⁴¹ NJA 1995 s. 48 (på s. 75); Borgeke & Forsgren, s. 433.

⁴² Berggren m.fl., s. 1 f. (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

⁴³ Prop. 2007/08:97 s. 18.

⁴⁴ Jareborg & Zila, s. 142.

vid gärningstillfället.⁴⁵ Bedömningen om det föreligger synnerliga skäl ska, enligt förarbeten, präglas av restriktivitet.⁴⁶

För att avgöra om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning eller inte gör domstolen en bedömning av personens psykiska tillstånd vid brottstillfället.⁴⁷ För att fängelseförbudet ska kunna tillämpas krävs det ett orsakssamband mellan den psykiska störningen och det brottsliga handlandet. Den psykiska störningen måste ha haft ett avgörande inflytande över gärningspersonens handlande för att detta krav ska anses uppfyllt.⁴⁸ Enligt förarbetena är bedömningen av om sådant orsakssamband föreligger enkel. Huvudregeln är att om gärningsmannen led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället anses gärningsmannen även ha begått brottet under påverkan av den psykiska störningen.⁴⁹

2.4 Det absoluta fängelseförbudet

Innan lagändringen år 2008 omfattade fängelseförbudet alla lagöverträdare som vid gärningstillfället handlande under inflytande av en allvarlig psykisk störning.⁵⁰ Efter lagändringen kan man dela upp fängelseförbudet i två svårighetsgrader: fängelseförbudet och det absoluta fängelseförbudet.⁵¹ Det absoluta fängelseförbudet följer av 30 kap. 6 § 2 st. 1 men. BrB:

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

Det absoluta fängelseförbudet gäller för de mest psykiskt störda lagöverträdarna som vid gärningstillfället ansetts ha saknat insiktsförmåga och/eller handlingskontroll. Trots att det föreligger synnerliga skäl enligt 30 kap. 6 § 1

⁴⁵ Bennet, s. 255.

⁴⁶ Prop. 2007/08:97 s. 38.

⁴⁷ NJA 2018 s. 975 punkt 12.

⁴⁸ NJA 2007 s. 180 (på s. 191).

⁴⁹ Prop. 1990/91:58 s. 458 och s. 531.

⁵⁰ Bennet, s. 250.

⁵¹ Prop. 2007/08:97 s. 25 f.

st. BrB får domstolen i en sådan situation inte döma den tilltalade till fängelse, med undantag för om den tilltalades tillstånd var självförvållat.⁵²

Att en person saknar insiktsförmåga innebär att personen brister i sin bedömning eller föreställning av en viss situation, i aktuellt fall den situation då den brottsliga gärningen begås. Detta kan exempelvis ske när personen i fråga befinner sig i en annan verklighet på grund av en akut psykos eller när denne på grund av andra omständigheter har bristande realitetsvärderingar eller vanföreställningar.⁵³ Domstolen ska i en sådan situation bedöma om den tilltalade i någon rimlig grad haft förmåga att förstå innebörden av sitt handlande.⁵⁴

Att en person saknar handlingskontroll innebär att personen till följd av den psykiska störningen saknar förmåga att anpassa sitt handlande efter insikter om gärningens innebörd. En person som lider av schizofreni och då påverkas av tvingande röster kan exempelvis anses sakna handlingskontroll. Det krävs inte att personen i fråga både ska sakna insiktsförmåga och handlingskontroll för att det absoluta fängelseförbudet ska kunna tillämpas utan rekvisiten är alternativa.⁵⁵

⁵² Bennet, s. 255.

⁵³ Berggren m.fl., s. 12 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

⁵⁴ Borgeke & Forsgren, s. 441.

⁵⁵ Berggren m.fl., s. 12 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

3 Självförvållat eller icke-självförvållat tillstånd?

3.1 Bestämmelsen i 1 kap. 2 § 2 st. BrB

Begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat” går att finna i två bestämmelser i brottsbalken, i 1 kap. 2 § 2 st. BrB respektive i 30 kap. 6 § BrB. Den först nämnda bestämmelsen lyder:

Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott.

Ur bestämmelsen går att utläsa att gärningsmannens tillstånd inte är avgörande för bedömningen om en gärning ska betraktas som en brottslig gärning eller inte.⁵⁶ Ett självförvållat tillstånd ska inte vara till gärningsmannen förmån i straffrättsligt hänseende.⁵⁷ Det ska inte heller föreligga några hinder att döma ut det straff som följer av relevant lagrum.⁵⁸

Bestämmelsen har under lång tid varit omdiskuterad i såväl praxis som i juridisk litteratur. Framför allt diskuteras hur den ska tolkas och i vilka situationer den ska tillämpas. Frågan om dess tillämplighet uppkommer framför allt i situationer då en berusad gärningsman inte uppfyller de krav som ställs på uppsåt eller oaktsamhet i sitt berusade tillstånd. HD har i sitt avgörande NJA 2011 s. 563 klargjort hur bestämmelsen numera ska tolkas och i vilka situationer den ska tillämpas. Att bestämmelsen ska ses som en uppmaning om att ett självförvållat tillstånd inte är en ansvarsbefriande grund eller ursäkt utgör numera gällande rätt.⁵⁹

⁵⁶ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 108.

⁵⁷ SOU 1988:7 s. 149.

⁵⁸ Prop. 1962:10 s. B 62.

⁵⁹ Strahl, s. 867.

3.2 Vad är ett självförvållat tillstånd?

En omständighet som talar för att den tilltalade ska dömas till ett fängelsestraff är att denne i anslutning till brottet på egen hand vållat sitt tillstånd, antingen genom berusning eller på annat liknande sätt. Detta oavsett brottets straffvärde.⁶⁰ Ett självförvållat tillstånd kan därmed ses som ett undantag till både fängelseförbudet och det absoluta fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. Gällande det absoluta fängelseförbudet ska den tilltalade själv ha vållat det tillstånd som resulterar i att denne saknar insiktsförmåga och/eller handlingskontroll.⁶¹

3.2.1 Självförvållat tillstånd enligt 30 kap. 6 § BrB

Ett självförvållat tillstånd föreligger när gärningsmannen har berusat sig själv med exempelvis alkohol eller narkotika. Det handlar då om frivillig förtäring, berusning eller medicinering. Att frivilligt konsumera alkohol i sådan omfattning att det resulterar i förlorad förmåga att följa lagen anses vara ett oaktsamt handlande.⁶² Begreppet omfattar även tillstånd som uppstår när gärningsmannen har medicinerat i strid mot läkares ordination, förutsatt att oaktsamhet föreligger. För att det ska anses som ett självförvållat tillstånd krävs att gärningsmannen haft anledning att räkna med sin psykiska reaktion. Det krävs således att det uppkomna tillståndet är en förutsebar effekt av till exempel alkoholkonsumtion.⁶³ Gärningsmannen ska ha varit medveten om dennes eventuella reaktion och bör därför ha avstått från att till exempel berusa sig själv.⁶⁴ Har denne inte varit medveten om att det föreligger en sådan risk för en avvikande reaktion är det en faktor som talar för att tillståndet inte heller ska betraktas som självförvållat.⁶⁵ Det finns dock ingen uttrycklig regel som definierar hur många gånger en avvikande psykisk

⁶⁰ Borgeke & Forsgren, s. 434.

⁶¹ Prop. 2007/08:97 s. 28 f.

⁶² Asp & Ulväng, s. 367.

⁶³ Berggren m.fl., s. 11 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

⁶⁴ Prop. 2007/08:97 s. 38 f.

⁶⁵ Berggren m.fl., s. 11 (lagkommentar till 30 kap. 6 § BrB).

reaktion ska ha inträffat till följd av exempelvis alkoholkonsumtion. Huvudregeln kan sägas vara att det måste ha skett vid något tidigare tillfälle.⁶⁶

3.2.2 Självförvållat tillstånd enligt 1 kap. 2 § 2 st. BrB

Precis som i 30 kap. 6 § BrB omfattar även bestämmelsen i 1 kap. 2 § 2 st. BrB alla situationer då gärningsmannen frivilligt berusat sig. Att frivilligt berusa sig anses som ett oaktsamt handlande. För att ett tillstånd ska betraktas som ett självförvållat tillstånd krävs att gärningsmannen varit medveten om att det funnits en risk för dennes avvikande reaktion.⁶⁷

Det är inte endast berusningssituationer som omfattas av bestämmelsen i 1 kap. 2 § 2 st. BrB utan även de situationer då gärningsmannen på annat sätt genom eget vållande är tillfälligt från sina sinnens bruk. Ett sådant tillstånd kan också kallas för att gärningsmannen lider av en tillfällig sinnesförvirring. Bestämmelsen omfattar således tillstånd som orsakas av alkohol, narkotika eller andra liknande preparat samt olika typer av omtöcknings-, förvirringstillstånd och personlighetsförändringar som gärningsmannen själv har vållat. Alkoholutlösta psykoser faller även de under bestämmelsens tillämpning.⁶⁸

⁶⁶ Borgeke & Forsgren, s. 434.

⁶⁷ Träskman & Wennberg, s. 20 (lagkommentar till 1 kap. 2 § BrB).

⁶⁸ Träskman & Wennberg, s. 19 (lagkommentar till 1 kap. 2 § BrB).

4 Rättspsykiatrisk undersökning

Hur och i vilka sammanhang en rättspsykiatrisk undersökning ska genomföras regleras i lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning. Behöver det utredas om den tilltalade begått en brottslig gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning, om fängelseförbudet ska tillämpas eller inte samt om det kan bli aktuellt att döma den tilltalade till rättspsykiatrisk vård får domstolen begära att en rättspsykiatrisk undersökning genomförs.⁶⁹ En rättspsykiatrisk undersökning är även ett verktyg som domstolen kan använda sig av för att fastställa om den tilltalades tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat.⁷⁰ Domstolen måste alltid ange vad ändamålet med en rättspsykiatrisk undersökning är.⁷¹ Det huvudsakliga syftet med undersökningen är att domstolen ska få tillräckligt med underlag för påföljdsbedömningen.⁷²

En rättspsykiatrisk undersökning sker på sakkunniguppdrag från domstolen och utförs av Rättsmedicinalverket.⁷³ Undersökningen är således ett bevismedel som faller in under kategorin sakkunnigbevis och regleras i 40 kap. RB.⁷⁴

Domstolen är inte bunden av påföljdsförslaget i undersökningen, detta följer av den fria bevisvärderingens princip.⁷⁵ Principen resulterar även i att det som följer av undersökningen fritt kan användas av domstolen även i andra delar av domstolsprocessen än vid påföljdsvalet, exempelvis vid skuldprövningen.⁷⁶ Den fria bevisvärderingens princip innebär att domaren har rätt att fritt värdera och dra egna slutsatser från bevisningen som har lagts fram i det

⁶⁹ Grönwall, Holgersson & Idarsson, s. 194; och Lidberg & Wiklund, s. 154.

⁷⁰ Lidberg & Wiklund, s. 154.

⁷¹ Borgeke & Forsgren, s. 545 f.

⁷² Bennet, s. 299 f. och s. 363.

⁷³ Lidberg & Wiklund, s. 151 ff.

⁷⁴ Edelstam, s. 244; Ekelöf & Boman, s. 226.

⁷⁵ Lidberg & Wiklund, s. 169.

⁷⁶ Bennet, s. 105.

aktuella målet. Av principen följer att det inte ska förekomma lagstiftning som reglerar hur domaren ska värdera bevisningen.⁷⁷

⁷⁷ Westberg, s. 160.

5 Analys och slutsats

5.1 Inledning

I tidigare avsnitt har redogjorts för gällande rättsläge. I uppsatsens femte och sista avsnitt följer en avslutande analys. I analysen besvaras först frågeställningen om den rättsliga innebörden av begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat”, som används i 1 kap. 2 § 2 st. BrB respektive 30 kap 6. BrB, överensstämmer. Därefter besvaras om det råder en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är att anses som självförvållat eller icke-självförvållat.

Att en lagöverträdare som begått en brottslig gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning i straffrättsligt hänseende ska särskiljas från övriga lagöverträdare är en fullt rimlig och vedertagen lösning på ett straffrättsligt problem. Inom straffrätten gör man skillnad på lagöverträdare som lider av en allvarlig psykisk störning och övriga lagöverträdare, detta eftersom de två grupperna inte anses ha samma förutsättningar och ska därför inte bedömas utifrån samma regler. Skillnaden mellan de två görs på olika sätt inom olika länders rättssystem. Den svenska lösningen med ett fängelseförbud har redogjorts för i uppsatsen. En skillnad görs då vid påföljdsvalet. Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB kan komma att tillämpas i de fall då den tilltalade begick en brottslig gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

För att fängelseförbudet, och det absoluta fängelseförbudet, ska kunna tillämpas krävs att ett antal olika förutsättningar är uppfyllda i den specifika situationen. Det krävs bland annat att domstolen utrett att den tilltalade har begått den brottsliga gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Domstolen behöver även utreda hur den tilltalades vårdbehov ser ut vid domtillfället samt om den tilltalade själv vållat det tillstånd som förelåg vid brottstillfället.

Ett självförvållat tillstånd är en faktor som ska beaktas vid valet av påföljd. Har en gärningsman begått ett brott under påverkan av ett självförvållat tillstånd är det en omständighet som talar för att fängelse ska utdömas som påföljd, detta trots att skäl för tillämpning av fängelseförbudet föreligger.

5.2 Överensstämmer den rättsliga innebörden av begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat”?

Det synes relativt självklart att frivillig berusning, oavsett preparat, betraktas som ett självförvållat tillstånd. Var gränsdragningen därutöver ska ske kan förefalla svårare att fastställa. Som ovan nämnts, tas utgångspunkt i att gärningsmannen bör ha varit medveten om att det funnits en risk för en avvikande reaktion till följd av den frivilliga berusningen. Det följer varken av lag, förarbeten, praxis eller juridisk litteratur hur många gånger tidigare en sådan avvikande reaktion hos gärningsmannen bör ha förekommit. Slutsatsen blir således att det krävs att en avvikande reaktion inträffat minst en gång tidigare för att sådan medvetenhet hos gärningsmannen ska anses föreligga.

Av förarbeten till respektive bestämmelse, som redovisats ovan i avsnitt 3.2, kan följande slutsats dras. Den rättsliga innebörden av begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat” korresponderar i de två kontexterna. Bedömningen av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat ska ske utifrån samma kriterier, oavsett vilken bestämmelse en sådan bedömning görs utifrån. Det resonemang HD för i NJA 2011 s. 563 styrker denna slutsats.

5.3 Råder det en osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat?

När en person står inför en domstolsprövning är det domstolen som ansvarar för att de juridiska frågorna blir utredda. Det ingår inte i domstolens uppgift,

och domstolen besitter inte nödvändig kompetens, att genom en medicinsk prövning avgöra den tilltalades psykiska tillstånd. Vid tillämpning av fängelseförbudet, och det absoluta fängelseförbudet, uppkommer dock ett antal olika medicinska frågor som domstolen måste utreda och avgöra. Om den tilltalades tillstånd var självförvållat eller icke-självförvållat är en av dessa frågor. Till sin hjälp kan domstolen begära att en rättspsykiatrisk undersökning genomförs. En sådan undersökning genomförs av Rättsmedicinalverket som besitter de medicinska kunskaperna som krävs. Uppgiftsfördelningen anses därför som rimlig.

Det följer av den fria bevisvärderingens princip att domstolen fritt får värdera och dra egna slutsatser av de bevis som lagts fram vid domstolsprövningen. Principen är av stor betydelse i en rättsstat. En rättspsykiatrisk undersökning kategoriseras som ett sakkunnigbevis men hanteras på samma sätt som annan bevisning i en rättegång. En rättspsykiatrisk undersökning behandlas således likartat som exempelvis en vittnesutsaga eller annat sakkunnigutlåtande. Inget av bevisen väger tyngre än något annat i bevisvärderingshänseende. När ett sådant konstaterande görs kan frågan uppkomma om inte en rättspsykiatrisk undersökning bör väga tyngre i bevisvärderingshänseende jämfört med andra typer av bevisning. En rättspsykiatrisk undersökning innehåller trots allt en utförlig utredning kring den tilltalades psykiska tillstånd, utförd av en myndighet som besitter nödvändig kompetens. Detta kan jämföras med exempelvis en vittnesutsaga där det endast krävs att personen varit vittne till det aktuella brottet.

När dessa diskussioner förs kan frågan även uppkomma om det bör vara oreglerat i lag hur, eller på vilket sätt, domstolen ska förhålla sig till den rättspsykiatriska undersökningen. Domstolen måste, då den tilltalade begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning, reda ut ett antal medicinska frågor kopplade till den tilltalades tillstånd för att utgången i målet ska bli juridisk korrekt. Domstolen kan finna svaren på dessa frågor i den rättspsykiatriska undersökningen.

Domstolen är, som ovan nämnts, inte bunden av det som framkommer av den rättspsykiatriska undersökningen. Det finns således ingen uttrycklig regel i rättegångsbalken som stadgar hur domstolen ska förhålla sig till den rättspsykiatriska undersökningen eller det som följer av en sådan undersökning. Domstolen kan döma i enlighet med undersökningen eller i motsatt riktning. Det är upp till domstolen i det enskilda fallet att genomföra bevisvärderingen. Relationen mellan domstolen och den rättspsykiatriska undersökningen präglas således av osäkerhet. Resultatet blir att bedömningen i det enskilda fallet är oförutsebar både för den tilltalade och för domaren.

Det råder osäkerhet kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är att anses som självförvållat eller inte. Trots att den fria bevisvärderingens princip är en betydelsefull princip inom det svenska rättssystemet anser jag att det i vissa fall bör vara berättigat att göra avsteg från principen. En lösning på problemet vore att genom lag, uttryckligen, göra domstolen bunden av det som framkommer av den rättspsykiatriska undersökningen som genomförs i ett mål. Förslaget kan anses som radikalt men det styrker att det finns ett behov av en tydligare lagstiftning på området för att uppnå ett mer rättssäkert system.

Om det anses berättigat att göra avsteg från den fria bevisvärderingens princip är ytterligare ett förslag på en lösning, som inte är lika långtgående, att i lag, eller genom praxis, utarbeta riktlinjer som uttryckligen fastslår hur domstolen ska förhålla sig till den rättspsykiatriska undersökningen. Sådana riktlinjer är inte lika långtgående som ovan presenterat förslag då de inte fastslår att domstolen är bunden av exempelvis det påföljdsförslag som följer av den rättspsykiatriska undersökningen. En sådan bestämmelse kan förslagsvis fastslå att domstolen ska vara bunden av bedömningen om den tilltalades tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat, som gjorts i den rättspsykiatriska undersökningen. Om den rättspsykiatriska undersökningen fastslår att den tilltalades tillstånd är självförvållat ska domstolen i en sådan situation inte göra en annan bedömning av den tilltalades tillstånd, och vice versa.

Den lagstiftning som anses saknas i aktuellt fall kan, som ovan nämnts, vara uppbyggd på olika sätt. Sådan lagstiftning löser ett problem, den skulle eliminera osäkerheten kring domstolarnas bedömning av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat. Sådan lagstiftning kan dock medföra ett antal olika tillämpningsproblem. Att reglera varje enskild situation i en generellt formulerad lag är inte möjligt då varje situation är unik. Det är på grund av detta som den svenska lagstiftaren många gånger väljer att stifta lagar som är vagt formulerade där sedermera lagarnas tillämpning utvecklas genom praxis. En liknande lösning skulle vara att föredra i aktuellt fall. Genom att en rättspsykiatrisk undersökning begärs får domstolen underlag för att besvara olika typer av frågor. Ett flertal olika resultat kan erhållas av en sådan undersökning. I ett mål kan det även finnas andra typer av bevisning som fungerar till stöd för bedömningen av den tilltalades psykiska tillstånd vid brottstillfället. Annan bevisning i ett mål ska inte elimineras på grund av förekomsten av en rättspsykiatrisk undersökning.

Det finns ett behov av att formulera en bestämmelse som reglerar hur domstolarna ska gå till väga när de gör bedömningen av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat. Jag anser att den optimala bestämmelsen ska fungera som en anvisning för domstolen, utan att vara för långtgående och då inskränka domstolens fria bevisvärdering. Avsaknaden av en sådan bestämmelse leder till en fortsatt osäkerhet kring domstolarnas tillvägagångssätt vid en sådan bedömning. Konsekvensen av en sådan bestämmelse skulle vara att domstolarna inte har lika fria händer i en sådan bedömning.

5.4 Sammanfattande slutsatser

I uppsatsen genomförs bland annat en begreppsanalys. Begreppen ”självförvållat” och ”själv har vållat” analyseras utifrån sin rättsliga innebörd. Med hjälp av en begreppsanalys kan man komma fram till viktiga insikter om hur begrepp i den juridiska diskursen används och vad de har för rättslig innebörd i olika sammanhang. Detta är den huvudsakliga anledningen till att dessa

analyser genomförs. Denna begreppsanalys resulterar i klarhet kring betydelsen av begreppen i respektive bestämmelse. Resultatet av följande analys visar att samma sak åsyftas, trots att det formuleras på två skilda sätt. Tar man del av följande resultat ökar således förutsebarheten av bestämmelsernas tillämpning.

Trots att betydelsen av begreppet "självförvållat" och "själv har vållat" överensstämmer i de två kontexterna som begreppen används i brottsbalken, har det i denna uppsats konstaterats att det råder en osäkerhet kring hur bedömningen av om ett tillstånd är självförvållat eller icke-självförvållat ska genomföras av domstolarna. Syftet med uppsatsen är att uppmärksamma att denna osäkerhet finns. Det har presenterats alternativa lösningar som den svenska lagstiftaren skulle kunna nyttja för att öka rättssäkerheten inom det svenska straffrättsystemet.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 1956:55 Skyddslag: Strafflagberedningens slutbetänkande

SOU 1977:23 Psykiskt störda lagöverträdare

SOU 1988:7 Frihet från ansvar: Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet

Propositioner

Prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Litteratur

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2. [omarb.] Uppl., Iustus, Uppsala, 2013

Berggren, Nils-Olof, Bäcklund, Agneta, Munck, Johan, Victor, Dag & Wersäll, Fredrik, *Brottsbalken: En kommentar Del III (25–38 kap.)*, lagkommentar till 30 kap. 6 §, suppl. 19, Norstedts Juridik, uppdaterad juli 2021.

Bennet, Tova, *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, 1. Uppl., Norstedts Juridik, Diss. Lund: Lunds universitet, 2020, Stockholm, 2020

Borgeke, Martin & Forsgren, Mikael F., *Att bestämma påföljd för brott*, 4. Uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2021

Edelstam, Henrik, *Sakkunnigbeviset: En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet*, Iustus, Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 1991

- Ekelöf, Per Olof & Boman, Robert., *Rättegång H. 4, 6*. [omarb.] Uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 1992
- Grönwall, Lars, Holgersson, Leif & Idarsson, Bertil, *Psykiatrin, tvånget och lagen: En lagkommentar i historisk belysning*, 7. Uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2020
- Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 6. Uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2020
- Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod”. I: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2. Uppl., Studentlitteratur, Lund 2018
- Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*, 9. [omarb.] Uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015
- Lidberg, Lars & Wiklund, Nils (red.), *Svensk rättspsykiatri: psykisk störning, brott och påföljd*, 2., [omarb.] Uppl., Studentlitteratur, Lund, 2004
- Lindahl, Lars, ”Definitioner, begreppsanalys och mellanbegrepp i juridiken”. I: Hellner, Jan (red.), *Rationalitet och empiri i rättsvetenskapen*, Juristförl., Stockholm, 1985
- Olsen, Lena, ’Rättsvetenskapliga perspektiv’, *SvJT* 2004 s. 105–145.
- Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 1. Uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009
- Sandgren, Claes, ’Om teoribildning och rättsvetenskap’, *JT* 2004–05 nr. 2 s. 297–333.
- Strahl, Ivar, ’Straffansvar vid rus’, *SvJT* 1965 s. 369–398.
- Träskman, Per Ole & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken: En kommentar Del I (1–12 kap.): Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, Studentutgåva 9, Norstedts Juridik, Stockholm, 2019.
- Westberg, Peter, *Civilrättskipning I Tvistemål*, 3. Uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2021
- Zila, Josef, ’Om rättssäkerhet’, *SvJT* 1990 s. 284–305.

Rättsfallsförteckning

NJA 1995 s. 48

NJA 2007 s. 180

NJA 2011 s. 563

NJA 2018. s. 975